

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN¹

A kutatás háttere

1991-ben az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének néhány oktatásszociológiát tanuló hallgatója az iskolai osztályok szociometriai struktúrájának és a tanulók politikai szocializációjának kapcsolatát vizsgáló kutatást tervezett. A terv fő célja az volt, hogy a hallgatók érdeklődési körükkel kapcsolatos empirikus tapasztalatokra tehessenek szert, ezért a kutatás három budapesti osztályra korlátozódott.² Ez a vizsgálat a következő években egy kutatási sorozat alapjává vált: 1994-ben és 1998-ban még két adatfelvétel történt csaknem azonos kérdőívvel. A kiválasztott iskolai osztályok száma minden alkalommal megduplázódott, és a legutóbbi felvételben két másik város ugyanannyi osztályával egészült ki.³

A hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években több politikai szocializációval foglalkozó tanulmány született Magyarországon, főleg Csepeli György és Szabó Ildikó tollából. Csepeli fő területe a nemzeti identitással összefüggő témák vizsgálata (pl. Csepeli 1984). A kommunista rendszer, a „kettős beszéd” világában Szabó (1990) „kettős politikai szocializációt” talált, amelyben az erős családi hatások ellensúlyozták a politikai intézmények szocializáló hatását.

A magyar szerzők főleg középiskolás tinédzsereket vizsgáltak. Az 1989-es fordulópontot követően az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet hallgatóinak tervében szándékosan szerepelt a 13 éves korosztály, mivel a politikai szocializáció egy korai szakaszát szerették volna tanulmányozni a változó társadalmi, gazdasági és politikai környezetben. Az 1991-es vizsgálatot kis mérete (mindössze 3 iskola 3 osztálya) miatt csak előtanulmányként kezelhetjük, mindazonáltal ez volt az első kísérlet egy teljesen új világban felnövő generáció politikai szocializációjának vizsgálatára. Hasonló módszerekkel vizsgáltuk a 3 évvel fiatalabb korosztályt 1994-ben.

¹ A Nemzetközi Politikatudományi Társaság politikai szocializációs kutatóbizottságának (IPSA RCPSE) 1999. évi budapesti kerekasztal-konferenciáján, május 19-én elhangzott előadás magyar nyelvű változata.

² Nyolc osztályos általános iskolák hetedik osztályos tanulóit vizsgálva.

³ Az első kutatás teljes egészében az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének keretében készült. Az 1994-es, második sorozatot a Soros Alapítvány, a harmadik, 1998-as felvételt pedig az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Programja támogatta. Mindhárom felvételt Csákó Mihály vezette, társszerzői ebben a tanulmányban az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének hallgatói, akik részt vettek az 1998-as vizsgálatban. Budapesten az iskolákat környezetük alapján három csoportba soroltuk: belvárosi; lakótelepi (külső); „elit” csoportba (1998-ban a másik két városban a lehetőségekhez képest ugyanilyen alapon válogattunk). A kérdőív kitöltésére iskolaidőben, egy teljes tanítási óra keretében került sor, általában az osztályfőnök jelenlétében.

1995-ben egyébként nagyjából ugyanezt az 1981-ben született kohorszt vizsgálta országos mintán Szabó és Örkény (1998). A nemzeti identitás korábban is kutatott témája új keretbe került, amikor az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás fontos téma lett a nyilvánosság előtt (és mint ilyet kutatta Csepeli és Závecz 1995). A mi kutatásunk nem egy speciális témára fókuszált, inkább a politikum épp hogy megjelenő dimenzióját próbáltuk megragadni a fiatalok szocializációs folyamatában.

Elméleti keret

Az 1991-ben elkezdett sorozat éppen azért nem összpontosul egyetlen speciális politikai téma köré sem, mert szándékosan nagyon fiatal korosztályt választottunk. A kutatási terv elméletileg az Annick Percheron (1974) által felvázolt hagyományt követi.⁴ Ő azt hangsúlyozza, hogy a „politika” kifejezést a szocializáció tanulmányozása során nem szabad szűk értelemben használni. A szocializáció akkor „politikai”, amikor „magyarázatot ad bizonyos attitűdök kialakulására, bizonyos viselkedésmódok eredetére, bizonyos fajta politikai szerepek vállalására való hajlamra”. Ebben az értelemben a politikai szocializáció mindig a teljes szocializációs folyamat részeként értelmezhető, és csak nagyon lassan válik ki a gyermekek és a felnőttek életének mindennapos eseményeinek tapasztalatai és az ezekre való reagálások közül, valamint mindig magán hordozza a szocializációs tényezők, vagyis a családtagok, a média, a tanárok, és a kortárs csoport (pl. az általános iskolai osztálytársak) hatását.

A „tapasztalaton és a tapasztalat hatásán keresztül való” szocializáció csak egyike a Percheron által a politikai szocializáción belül megkülönböztetett három dimenziónak. A két másik – a politikai technikák és a politikai nyelvhasználat tanulása – azonban kimaradt a jelen kutatásból.

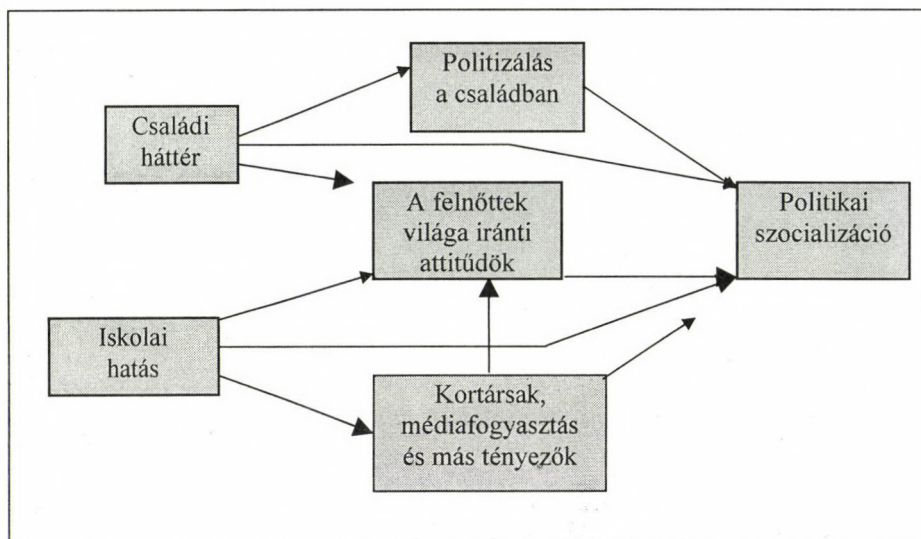
Percheron elképzelését követve az általunk használt kérdőív az iskolán belüli és kívüli tevékenységek nagyon széles körét igyekezett felölelni, az olyan témáktól kezdve, mint a beszélgetések témái, a beszélgetőpartnerek, a szülőkkel való kapcsolat, a médiafogyasztás, a vallásosság, a közvetlen politikai véleményekig és a politikai aktivitásra vonatkozó kérdésekig. Az 1991-es és 1994-es kutatásokban az osztályokon belül szociometriai módszerrel vizsgáltuk a kortárs csoport hatását is, de ezt az 1998-as kutatásból kihagytuk, mert arra a véleményre jutottunk, hogy az osztályra vonatkozó szociometria és a politikai szocializáció statisztikailag létrehozott indexeinek kombinálása nem alkalmas a téma feltárására. A kérdőív megszerkesztésekor az 1. ábrán bemutatott elméleti keretre vonatkozó adatok gyűjtése volt a cél.

A jelen tanulmányban először a politikai szocializációnak a kutatás során vizsgált dimenzióit és a tinédzserek politikai érdeklődéséről készített index szerkezetét mutatjuk be. Ezt követi a család mint jelentős politikai szocializációs tényező elemzése. A fiatal tinédzsereknek a felnőtt világ más aspektusaihoz (kisebbségi csoportok és

⁴ Magyarul lásd Annick Percheron tanulmányait: In: Szabó–Csákó 1999: 9–99: 125–136. A kötet kiadását a FKFP és az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete támogatta.

idegenek, intézmények, bűnözés és deviancia) való attitűdjét a Percheron-féle elmélet érvényességének vizsgálata céljából is érdemes tanulmányozni.

1. ábra: A kutatás elméleti változóinak összefüggései

A politikai szocializáció dimenziói

A beszélgetések témái...

A politikai érdeklődés egyik mutatójának tekinthetjük, ha valaki szokott politikáról beszélgetni. A politikáról sok fiatal beszél valakivel már 13 éves korában is. A szocializáció aktoraira utal, ha tudjuk, hogy kik azok, akikkel beszélgetnek. Vizsgálatunkban az iskolai eseményektől kezdve a pop együtteseken és a lányok és fiúk kapcsolatán át a családi kapcsolatokig sok témáról megkérdeztük, hogy beszélgetnek-e róla és ha igen, kivel, s e témák között helyeztük el a politikát is. Sok lehetséges beszélgetőtársat is felsoroltunk, az iskolai és iskolán kívüli barátoktól kezdve a családtagokon (apa, anya, testvér) át a tanárokig és más felnőttekig. (Ezek közül többet is lehetett választani.)

Kiderült: ha igaz is, hogy sok kamasz beszél valakivel a politikáról, sokan viszont egyáltalán nem beszélgetnek róla.⁵ A megkérdezettek majdnem fele (47,2%) senkivel nem beszél politikáról. További 40 százalék egyik vagy másik szülőt említette beszélgetőpartnerként, és csak 10 százalék beszélget erről több mint két személlyel.

A válaszokban lehetséges összes előforduláshoz viszonyítva a „politika” téma előfordulási arányát azt találtuk, hogy ez a mintának durván egy harmada esetében

⁵ Ez az 1998-as adatokra vonatkozik. Az 1991-es és 1994-es adatokra való hivatkozást külön jelezzük.

(ebben azok is benne vannak, akik egyáltalán nem beszélnek politikáról) a 10 százalékot sem éri el, és csak a minta 1 százalékánál emelkedik 20 százalék fölé.

Az érdeklődésnek ilyen méréséből úgy tűnik, hogy a kamaszok többsége egyáltalán nem érdeklődik a politikai témák iránt, míg egy kisebbség valódi érdeklődést mutat irántuk. Összhangban van ezzel az eredménnyel, hogy azok közül, akik beszélgetnek a politikáról, csak minden negyedik említette beszélgetőtársként a kortársait: a barátait-osztálytársait; nagy többségük számára a politika olyan téma, amelyről leginkább felnőttekkel beszélget.

Rádióhallgatás, tévézés

Ha egy műsort hallgat vagy néz az ember egy témáról, az kevesebb aktivitást kíván, mint ha beszélget róla. Ebben az értelemben a minimális érdeklődésnek ez jobb közelítő indikátora lehetne, mint a beszélgetés. Mivel azonban a gyerekek általában hosszabb időn át és gazdagabb kapcsolatban vannak azokkal a szocializációs tényezőkkel, amelyekhez beszélhetnek, mint azokkal, amelyeket csak „hallgathatnak”, ezért végül mégis nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a „beszélgetésnek”, mint a „hallgatásnak”. (A „hallgatás” nem is pontos kifejezés, hiszen nemcsak rádió-, hanem tévéműsorokra is vonatkozik.⁶) A médiafogyasztás egyébként a mi szempontunkból nehezen mérhetőnek bizonyult ebben a korosztályban.

Az eredmények megfelelnek a politikáról való beszélgetésekkel kapcsolatos megfigyeléseinknek. A rádióban és a tévében politikai információkat megjelentető műsorok iránti érdeklődés gyakorisága olyan alacsony, hogy külön kategóriaként nem is mérhető. Csak akkor válik mérhetővé, ha az összes „hírműsort” (nemcsak politikai híreket) egybeszámoljuk. Ezzel a módszerrel mérve, a válaszolók majdnem egy ötöde (18%) jelezte, hogy van kedvenc hírműsora (vagy a tévében, vagy a rádióban), de csak 10 százalékuknak van mindkettő, további 7 százalék pedig legalább valamelyik tévé hírműsort nézi gyakran.

Ez az elemi mutató szintén azt jelzi, hogy a 13 évesek viszonylag kevésbé érdeklődnek a politika iránt, és még az érdeklődők között is nagy lehet az érdeklődés intenzitásának szórása.

Véleményalkotás

Felvethető, hogy a politikai érdeklődés ilyen alacsony szintje mellett a politikai véleményformálást talán nem is érdemes vizsgálni. A szocializáció mozzanatai azonban nem alkotnak szigorú, menetrendszerű idősorokat: nem feltétlenül kell előbb komoly érdeklődéssel rendelkezni, majd később ismereteket szerezni ahhoz, hogy valaki *azután* véleményt alkosson. Éppen azért vettük fel az adatokat mindig választási évben, mert feltételeztük, hogy ilyenkor még a fiatal kamaszokat is megérintik valahogyan az időszak politikai eseményei.

⁶ Az újságolvasás, mint aktivitást igénylő politikai információforrás vizsgálatát már 1994-ben kihagytuk a kérdőívből, 1991-ben talált rendkívül alacsony gyakorisága miatt.

Így azután az alacsony politikai érdeklődés jeleit két módon is értelmezhetjük: egyrészt módszertanilag megnyugtatónak érezhetjük, hogy a felmérésben részt vevő fiatalok elég őszinték voltak ahhoz, hogy ne rejtsek véka alá a politika iránti közönyösségüket; másrészt a politikai szocializáció szempontjából aggasztó jelnek is tekinthetjük, hogy a fiatal kamaszok még a választás évében sem érdekelődnek igazán a politika iránt.

A kétségek elmúlnak, ha szemügyre vesszük magára a választásokra adott reakcióik magabiztosságát. Majdnem kétharmaduk (63,3%) jelezte, hogy *képes lett volna választani* a pártok közül. Egy nyolcaduk (12,3%) már annyira magabiztos volt, hogy döntése előtt senki más véleményét nem kérte volna ki. E magabiztos tinédzserek többsége – mintegy kétharmada – azért mégiscsak tanácsot kért volna 1–3 személytől, elsősorban a szüleitől.

Ez az eredmény megerősíti, hogy a politikai szocializáció különböző dimenziói különböző ütemben, nagyjából egyidőben alakulnak ki. Azok mellett, akik képesnek érezték magukat a választásra, a válaszadók további több mint egy hatoda (17–18%) figyelemmel kísérte a választással kapcsolatos politikai eseményeket. Hogy a bizonytalanság és a dimenziók (valamint az én-kép) inkonzisztenciája mennyire fontos része a korai politikai szocializációnak, annak érzékeltetésére megjegyezzük, hogy ennek a magabiztos csoportnak 40 százaléka azt állította, hogy egyáltalán *nem érekeltek* a választások.

Ezek a megfigyelések, ellentmondásukkal és részleges párhuzamosságaikkal csak két utat hagynak nyitva a további elemzések előtt: vagy külön kell kezelni a politikai szocializáció különböző dimenzióinak mutatóit, mintha egy, a jövőben összerakandó mozaik egyes töredékei volnának, vagy pedig aggregált mutatót kell képezni a folyamat jelenlegi, rendezetlennek és összevisszának tűnő jelen helyzetének kifejezésére.⁷ Mi a második lehetőséget választottuk, és elkészítettük a politikai érdeklődés indexét, amelyet úgy tekintünk, mint ami a magyarországi 13 éves kamaszoknak a politikai szocializációban elért állapotát fejezi ki valamilyen – természetesen nem standardizált – módon.

Cselekvés

1990-ben, a rendszerváltás legforróbb időszakában a gyerekek és a fiatal kamaszok gyakran elkísérték szüleiket politikai tüntetésekre, felvonulásokra, vagy legalábbis értesültek az ilyen eseményekről. Az új pártok és szervezetek sokkal inkább aktivistákra, semmint fizetett alkalmazottakra támaszkodtak. Ilyen körülmények között indokoltnak tűnt megkérdezni a fiatalokat, hogy részt vettek-e valamilyen politikai aktivitásban, ideértve mindent, a tüntetéstől kezdve a politikai plakátok ragasztásán át a más plakátok letépeséig vagy összefirkálásáig.

A pozitív válaszok alacsony szintje (5% alatt) azt bizonyítja, hogy a média hatása fontosabb, mint a politikai eseményeké, amelyeken a tinédzserek ténylegesen részt vehettek. Más akciókban való részvétel (pl. a plakátragasztás) előfeltétele az, hogy

⁷ Az előbbi út inkább a politikai szocializáció kutatás angolszász hagyományához kapcsolódik, az utóbbi inkább a franciához.

pártaktivista gyereke legyen a válaszoló: ám ennek a gyakorisága az egész lakosság körében nagyon alacsony, még a mintánk számára releváns populáció körében is⁸.

A jelentős és mozgósító hatású nyilvános politikai események száma azonban 1990 óta folyamatosan csökken. Elsősorban ennek tudjuk be, hogy a bármilyen politikai aktivitásban részt vevő fiatal kamaszok száma 1998-ban szinte nullára csökkent. Már 1994-ben is csak fiktív tüntetéseket soroltunk fel a kérdőívben, egy feltételes részvételi hajlandóság iránt érdeklődve. Azt kértük a válaszadóktól, jelöljék meg, melyik tüntetésen vennének részt, és melyiket tartják politikai jellegűnek a felsoroltak közül. 1998-ban már egy ilyen kérdést sem tarthattunk relevánsnak. Az egyetlen olyan tettnek, amely még esetleg politikai aktivitásnak tekinthető, azt találtuk, amikor valaki elkíséri a felnőtt családtagokat a szavazóurnákhoz. Ezt is csak a megkérdezetteknek kevesebb, mint 5 százaléka tette meg, 90 százaléuk semmiféle aktivitást sem mutatott a választásokkal kapcsolatban. „Politikai aktivitás index” tehát nem készíthető, az aktivitásról rendelkezésre álló szórványos adatokat a politikai érdeklődés indexének függvényében fogjuk tanulmányozni.

A politikai érdeklődés összevont indexe

Az index a beszélgetések, rádióhallgatás/tévézés, és a politikai iránti általános, illetve a választások iránti aktuális érdeklődés adatain alapul. E négy dimenzió változói elért pontok összegéből tízfokú (0–9) skálát szerkesztettünk.⁹ A továbbiakban ezt a „politikai érdeklődés mutatót” használjuk fő függő változóként a politikai szocializáció kifejezésére.

Azt találtuk, hogy a nemek és az iskolakörnyezetnek van némi hatása a politikai szocializáció e mutatójára. A nemek közötti különbségek általában nem szignifikánsak, de kereszthatást mutatnak az iskolai környezettel. Az eloszlás „laposabb” az elit iskolákban, a skála felső végén magasabb értékekkel. A budapesti almintában – amelyet külön kezeltünk, hiszen ez adott lehetőséget arra, hogy az eredmények időbeni változását összevegyük – nyilvánvaló különbség van a nemek között a különböző környezetben működő iskolákban: a belvárosi iskolák kivételével a lányok kevésbé érdeklődnek a politika iránt, mint a fiúk (lásd a táblázatot).

⁸ Pedig mintánk szülei között – aktív korú, többnyire fővárosi és mindenképpen nagyvárosi népesség lévén – a politikai aktivisták aránya feltételezhetően nagyobb, mint az összlakosságban.

⁹ Az indexben összesített változók a következők: (1) a politikai beszélgetések aránya az összes témáról folytatott összes beszélgetés számához viszonyítva; (2) a rádióban és a tévében követett hírműsorok gyakorisága; (3) kedvenc politikai műsor a tévében/rádióban; (4) a választások iránti érdeklődés; (5) drukkolni egy pártnak a választásokon; (6) a politika iránti általános érdeklődés kifejezése. (Az indexet Tomay Kyra készítette.)

**A politikai érdeklődés átlagos pontszáma nemenként és iskolakörzetenként
Budapesten, 1998**

Nem	Elit körzet	Lakótelep	Belváros (slum)	Együtt
Fiúk	5,50	5,49	4,08	5,04
Lányok	4,66	4,00	4,29	4,31
Budapesti együtt	5,11	4,83	4,19	4,70
Teljes minta	4,86	4,32	4,22	

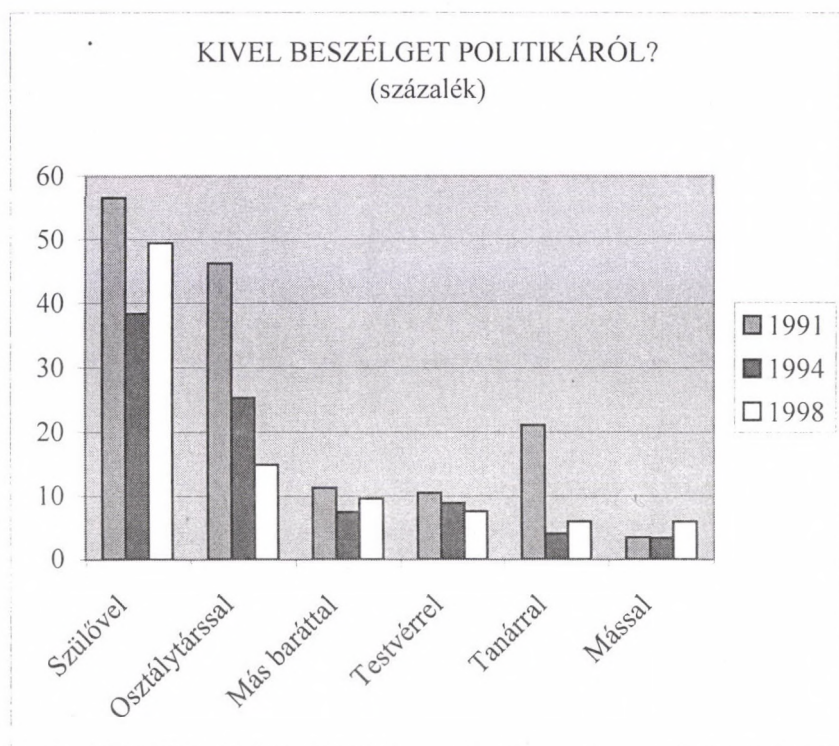
Nem meglepő, hogy akik részt vettek valamilyen politikai aktivitásban, azok a politikai érdeklődés skálájának magasabb fokán helyezkednek el. Ha az aktívak maroknyi csoportját kiegészítjük azokkal, akik csak szimbolikusan cselekednek – azaz beszélgetnek – a választásokkal kapcsolatban, a mintának olyan tizedét kapjuk, amelyben a politikai érdeklődés 5,96 pontos, szemben a politikailag inaktív csoport 4,29 pontos átlagával. Mindazonáltal jellemző, hogy a 800 válaszadóból kevesebb, mint tizen említettek bármilyen igazi politikai aktivitást, amelyben részt vettek a választási időszak alatt, és nem ők mutatják a legnagyobb érdeklődést a politika iránt. Ez az adat ugyan csaknem teljesen esetlegesnek tekinthető, mégis arra figyelmeztet, hogy a politikai aktivitás nem feltétlenül következménye a politikai érdeklődésnek. Ebben a korcsoportban az átmeneti kapcsolatok, az egyedi családi háttér és sok más tényező befolyásolhatja a gyerekek és a tinédzserek politikai szocializációját, és ennek sokféle dimenzióját.

Családi háttér és politikai érdeklődés

Politika a családban

A család nemcsak általában az elsődleges szocializációs közeg, de a politikai szocializációban is elsődleges szerepe van. Minden mérésünk szerint a szülők a leggyakoribb partnerek a kamaszok számára a politikáról folytatott beszélgetésekben (2. ábra).

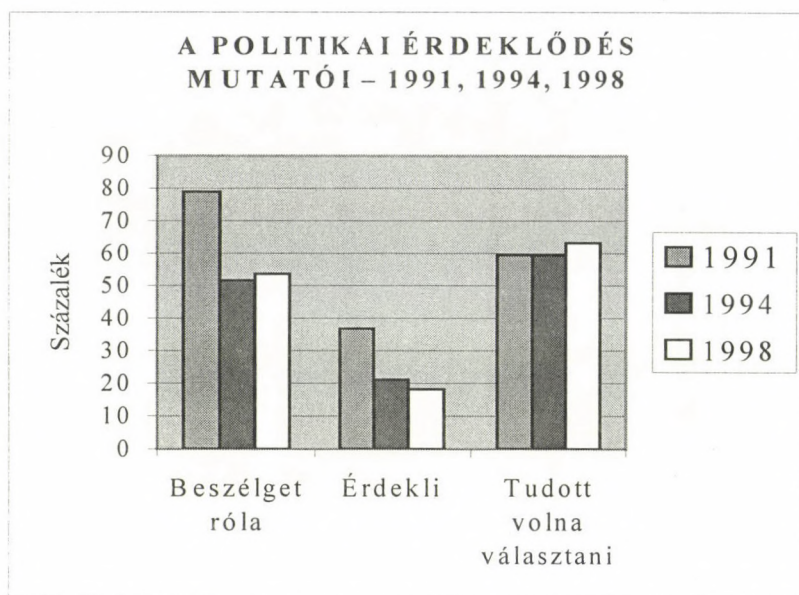
2. ábra: A politikai beszélgetések gyakorisága partnerenként, 1991, 1994, 1998

Azt is tapasztaltuk azonban, hogy a rendszerváltás lelkesedését követően a fiatal tinédzserek visszatértek normális hétköznapi életükhöz, és még a szülőkkal való politikai beszélgetések is megritkultak, és ma már az a leggyakoribb, ha a gyerek senkivel sem beszél politikáról. Azok aránya, akik az iskolában beszélgetnek politikáról kortársaikkal és/vagy tanáraikkal, a kilencvenes évek alatt drasztikusan csökkent. Ezek az eredmények azt sugallják, hogy ebben az átmeneti időszakban a család megtartotta szocializációs szerepét, mint ahogy a kortársak közötti baráti kapcsolatok is, az iskola szerepe azonban változott, mivel ez az intézmény mélyebb átalakuláson megy keresztül.

A válaszok módszertani szempontból is érdekesek. A különböző eszközökkel kapott eredmények (3. ábra) azt mutatják, hogy a politikáról való beszélgetésekről nyert adatok *túlbecsülik* a fiatalok politika iránti érdeklődésének mértékét. Ahányszor csak erre vonatkozó mérést végeztünk, kevesebb, mint feleannyi válaszoló fejezte ki politika iránti pozitív érdeklődését közvetlen rákérdezésre, mint ahányan azt állították, hogy beszélgetnek politikáról. Az önbizalom azonban mindvégig töretlen, az érdeklődés csökkenése ellenére.

3. ábra: A politikai érdeklődés változóinak összehasonlítása 1991, 1994, 1998

Azt, hogy a család milyen mértékben befolyásolja a gyerek politikai érdeklődését, a szülők politikai érdeklődésére vonatkozó kérdéssel vizsgáltuk¹⁰. Az apákat említik leggyakrabban (66,6%) a politika iránt érdeklődő családtagként. Őket az anyák követik, magas százalékkal (53,1%). Más családtagok, mint testvérek vagy egyéb felnőttek jóval elmaradnak tőlük (a testvéreket 7,9% említi). Az anyák és az apák szerepe között nem lehet nagy különbségről beszélni: mind a lányok, mind a fiúk mindkét szülővel beszélgetnek politikáról, bár a nemek közötti korábban említett különbségek itt megfordulnak (a fiúk az érdeklődő apák 47%-ával, a lányok 45%-ával; a fiúk az érdeklődő anyák 32%-ával, a lányok 40%-ával beszélgetnek). Ez a megfigyelés megfelel annak, hogy a fiúk általában közelebb állnak az apjukhoz, a lányok pedig az anyjukhoz, de a politikai szocializációval kapcsolatban ezt az összefüggést ebben a kutatássorozatonban mértük először Magyarországon.

A gyerek érdeklődése függ a családtagokétól. Azok a válaszadók, akiknek családtagjait nem igazán érdekli a politika, a politikai érdeklődés skálán csak 3,49 pontot értek el átlagosan, ez a szám 5,05 azoknak az esetében, akiknek családtagjai valamelyest érdeklődnek, és 6,88-ra ugrik azoknál, akiknek családtagjai a leginkább érdeklődnek a politika iránt. A családtagok politika iránti érdeklődése a fiatal kamaszok politikai érdeklődésének 18,7 százalékát magyarázza meg.

A szülők érdeklődésének és a válaszadók nemének keresztthatása a családon belüli személyközi kapcsolatok politikai szocializációra gyakorolt hatásának további vizsgálatára ösztönözhet.

¹⁰ A családi háttér indexeket Bognár Éva dolgozta ki, és ő készítette első elemzésüket is.

A családi légkör

A családi légkör indexe olyan alapvető tényeket tartalmaz, mint a közös étkezések gyakorisága, vagy az, hogy hol érzik magukat a legjobban a gyerekek. Beleszámítottuk annak az esélyét is, hogy mennyire remélnék releváns választ a szüleiktől, ha „fontos” kérdéseket tesznek fel nekik. Elég meglepő, de a családi légkörnek ez az indexe önmagában nem bír magyarázó erővel a politikai szocializációban. Igaz ugyan, hogy a legrosszabb légkörnek nemcsak általános értelemben, hanem a politikai szocializációra nézve is rossz hatása van. Az ilyen rossz légkörű családokban a gyerekek átlagos pontszáma a politikai érdeklődés skálán 3,49, de a jobb légkör sem sokkal növeli, és a legjobb légkörű családban élőkénél is csak 4,82 pont. Ez semmi újat nem ad ahhoz a korábbi magyarázathoz, amely a családtagok politikai érdeklődésével magyarázta a politikai érdeklődést. Ismét megfigyelhető a válaszadók nemének szignifikáns hatása, amely a megmagyarázott szórásnak mintegy 10 százalékát adja.

Annak ellenére, hogy nem sikerült bizonyítani a családi légkörnek a politikai szocializációra való hatását, a kérdést nem tekintjük lezártnak. Az olyan komplex témákhoz, mint a családon belüli személyközi kapcsolatok, az általunk használt eszközök meglehetősen kezdetlegesek és nem megfelelőek. Először a kapcsolatok és hatásaik finom struktúrájának elemzésére lenne szükség.

A szülők végzettségének hatása

Alapigazsággént szokás kezelni, hogy a gyerekekre vonatkozó valamennyi kulturális változó függ a szülők iskolai végzettségétől. Erre alapoztuk azt a feltételezést, hogy a politikai szocializációt is befolyásolja. De meglepetéssel láttuk, hogy az apák végzettsége csak 2,2 százalékot, az anyáké pedig 3,2 százalékot magyaráz gyermekeik politikai érdeklődésének teljes szórásából, sőt, az apák hatása egyszerűen eltűnik, amikor más változókat is bevonunk az elemzésbe. Az anyák hatása megmarad azon az alacsony szinten, amelyen volt, főleg, amikor a válaszadó nemével együtt vizsgáljuk: a gyenge hatást lényegében a magasabb végzettségű anyák érdeklődő fiai okozzák.

Mintánk azonban nem reprezentatív, így eredményeink csupán az érdeklődés – vagy a „gyanú” – felkeltésére alkalmasak, kérdéseinkre csak alaposabb és erre a célra irányuló kutatás adhat választ. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy bár a lányok az anyjukhoz, a fiúk az apjukhoz állnak közelebb a szülők közül, az anyák hatása ebben az esetben mégis a fiúknál jelentkezik erősebben.

Elemzésünk tehát elakad egy felfedezetlen terület határán: a családon belüli politikai attitűdöknél. Az egyetlen következtetés, amelyet levonhatunk, az, hogy ezeknek van a politikai szocializáció különböző dimenzióira a legnagyobb hatásuk. Azt azonban nem tudjuk, hogyan jön létre ez a befolyás, és hogy milyen tényezők vannak mögötte.

A politikai érdeklődés és a felnőtt világ más részeihez való viszony

Politika és a felnőtt világ egyéb dimenziói

1994-ben és 1998-ban a kamaszok attitűdjét érintő legátfogóbb kérdésként felsoroltunk szavakat (ezek csaknem teljesen megegyeztek a két kérdőívben), és azt kérdeztük a hetedikeseiktől, hogy melyiket szeretik, melyiket nem szeretik közülük. (Azt is válaszolhatták, hogy nem tudják eldönteni.) A hívószavak a következők voltak: *pénz, iskola, osztály, cserkészek, hadsereg, párt, politika, választások, liberálisok, konzervatívok, szocialisták, vallás, erdélyiek, amerikaiak, zsidók, cigányok*.¹¹ Mint látható, a lista tartalmaz a tanulók hétköznapi valóságához közelálló szavakat, megjelöl egyes intézményeket és népcsoportokat, és szerepel benne néhány egyértelműen politikai jellegű szó is.

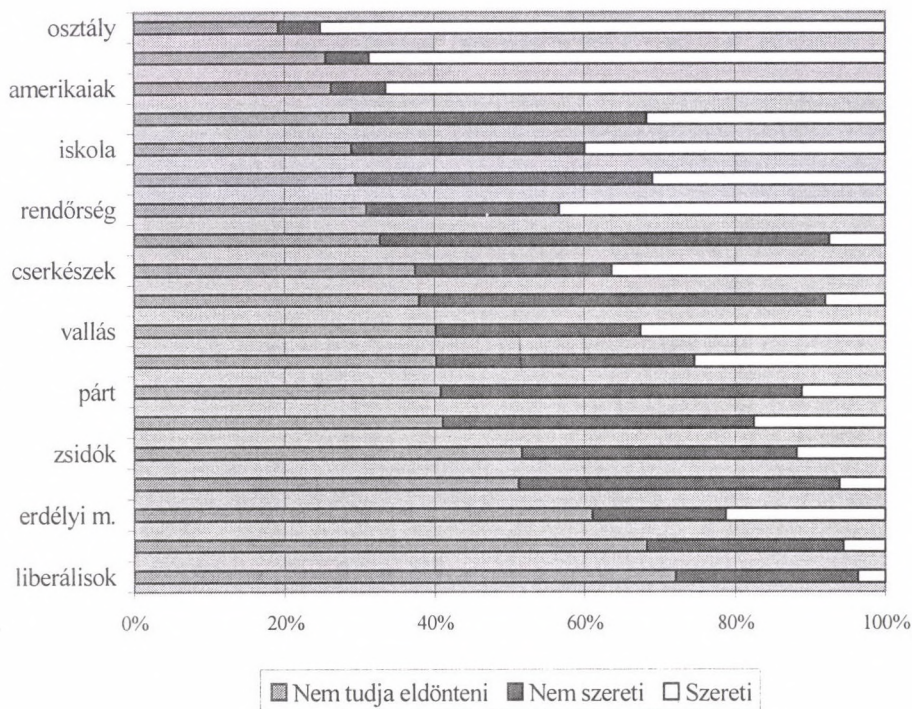
A bizonytalan válaszadók aránya nagyban változik a lista mentén és egyes politikai hívószavak esetében 50 százalék fölé nő. A válaszoknak ez a szélsőséges eloszlása (1998-ra vonatkozóan lásd a 4. ábrát) kizárta annak a lehetőségét, hogy a „szeretem/nem szeretem” adatok alapján faktoranalízist végezzünk. Be kellett érniünk a „bizonytalan/ nem bizonytalan” válaszadók arányának tanulmányozásával. Ezeknek az adatoknak az elemzésével azt lehet megközelíteni, hogy a fiatal kamaszok a) milyen mértékben érdeklődnek a felnőttek világának különböző dimenziói iránt, és b) hogyan strukturálják ezeket a dimenziókat. (Ezen okból a 4. ábra a „szeretem/nem szeretem” arány sorrendje helyett a „bizonytalan/nem bizonytalan” válaszok arányának sorrendjét mutatja.)

Nem csoda, hogy az osztályról volt a legkönnyebb ítéletet mondani (bár a válaszadók majdnem egyötöde ebben a kérdésben sem tudott dönteni). A válaszadók egy-negyede-egyharmada nem tudta megítélni az egyes nagyobb intézményeket (iskola, pénz, hadsereg, választások), de a politika megítélésére még ennél is kevesebben voltak képesek. Ez a fogalom a legnehezebben megítélhető fogalmakkal, azaz egyes politikai és nem politikai intézményekkel szerepel egy csoportban. Ezekről a válaszadók egyharmada-fele nem tudott véleményt mondani.

Furcsának tűnhet, hogy a legnehezebben emberek csoportjairól (zsidókról, szocialistákról, erdélyiekről, konzervatívokról, liberálisokról) tudtak véleményt alkotni. Még érdekesebb, hogy két ilyen csoport viszont a bizonyossági sorrend közepén, illetve elején helyezkedik el: a *cigányokról* és az *amerikaiakról* van szó. Ezeket a különbségeket a kutatáson belül nem tudjuk mivel magyarázni; talán az emberekről való döntés kényesebb téma, mint intézmények megítélése. Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot, akkor a két kivétel a „közeli rosszfiúkat” (cigányok) és a „távoli jófiúkat” (amerikaiak) jelképeznék, és a fogalmak erős érzelmi töltete ösztönzi a határozott válaszadást. Természetesen nem feledhetjük, hogy a kifejezetten politikai fogalmak nemcsak, hogy zavarba hozóak, de valószínűleg kevésbé is ismertek a fiatal kamaszok számára – annak ellenére, hogy egy részük szerepel a tantervi követelményekben.

¹¹ A listát a politikai köznyelv változásainak nem rendszeres megfigyelése alapján kellett változtatnunk: így a „rendszer-váltás” szó csak az 1994-es listán szerepelt, 1998-ban felváltottuk a „parlament” szóval, és új hívószóként bekerült a „rendőrség” is.

4. ábra: Szereti/Nem szereti/Nem tudja eldönteni – hívószavak listája

MIRŐL MENNYIEN TUDJÁK, HOGY SZERETIK-E? – 1998
A „DÖNTÉSKÉPESSÉG” NÖVEKVŐ RENDJÉBEN

Egy kognitív struktúra feltárása érdekében faktoranalízist alkalmaztunk a „bizonytalan/biztos” válaszokra. Ennek eredményeként mind 1994-ben, mind 1998-ban két „politikai” faktor vált nyilvánvalóvá: az egyik faktor legfontosabb elemei mindkét-szer a politikai irányzatok, mint „liberális”, „konzervatív”, „szocialista”. A hívószavaknak ez a csoportja világosan elválik az általános, hivatalos vagy intézményi fogalmaktól mint „politika”, „párt”, „választás” (valamint 1994-ben a „rendszer-váltás” és 1998-ban a „parlament” szavaktól). A diákok hétköznapi életével kapcsolatos kifejezések, mint az „iskola” és az „osztály” a többitől elkülönülő faktort alkotnak, megjelenítve így a gyerekek és a felnőttek világának nyilvánvaló különbségeit.

A konkrét politikai hívószavakra való reagálás elemzésének eredménye nagyjából megfelel a politikai érdeklődés vizsgálatakor levont következtetéseknek. A csoportok és az intézmények közötti különbség még hangsúlyosabbá válik. Ez az eredmény változatlan, amióta a politikai változásokkal közvetlenül együttjáró zűrzavar elmúlt. 1998-ban a 13 éves válaszadók a válaszok bizonyosságának ugyanazt a fokát, a konkrét politikai fogalmak iránti szimpátiának pedig nagyjából ugyanazt a fokát mutatják, mint a megfelelő korosztály 1994-ben.

Különbésként említhető, hogy a választásokat és a konzervatívokat valamivel többen szeretik 1998-ban. Az egyetlen meglepő különbség a pártokkal kapcsolatos: 1998-ban 10 százalékkal *kevesebben* tudták eldönteni, hogy szeretik-e, mint a megelőző választási évben. Ez a különleges eltérés adatainkban azt mutathatja, hogy ezen a ponton (talán a pártok közötti, korábbinál élesebb csatározások láttán) valódi bizonytalanság húzódik meg az adatok mögött, nem pedig ismerethiány.

Az olyan ellentmondások, mint az, hogy miközben 25 százalékról majdnem 33 százalékra emelkedett azok aránya, akik szeretik a „választások”-at, a „párt” szó továbbra is csak 10 százalékban kelt szimpátiát, ismét arra utalnak, hogy a 13 évesek fejében a politikai fogalmak még elég kialakulatlanok, és nem alkotnak többé-kevésbé logikus struktúrát. Éppen a párttal szembeni elbizonytalanodás láttán felmerülhet ugyan, de kutatásunk nem kínál adatokat annak alátámasztására, hogy a magyar felnőtteknek a politikával szembeni kiábrándultsága – amelyről annyi szó esett már – a kilencvenes évek folyamán negatívan befolyásolhatta-e az új nemzedék politikai szocializációját. Ez természetesen lehetséges, de a kérdés eldöntéséhez további kutatásokra lenne szükség.

A másság iránti attitűdök

A más nemzeti és etnikai csoportok iránti attitűdöknek mindig is nagy, gyakran politikai jelentőségük volt Európában, különösen Kelet-Európában. A gyerekek hamarabb megtanulják ezt, mielőtt tisztában lennének a politika szó jelentésével. Ha Anna Melich (1979) egy kutatásban joggal vizsgálta: „*Comment devient-on Suisse?*”¹², még bonyolultabb megérteni azt, hogy hogyan válik valaki magyarrá – Magyarországon, Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovákiában vagy éppen Amerikában. Ez indokolja, hogy a világnak ezen a részén a nemzeti érzelmeket és a más nemzeti vagy etnikai csoportokhoz való viszonyt oly sok kutatás feszegeti.

A mi kutatásunk, anélkül, hogy ez a téma állt volna a középpontjában, szintén tartalmazott néhány ezzel kapcsolatos kérdést. A válaszadókat megkértük, hogy válasszanak 3 szobatársat egy nyári táborban a felsorolt különböző nemzeti/etnikai csoportok közül¹³. A kérdőív más helyén megkértük őket, hogy írják le, mit jelent számukra a „zsidó” illetve a „cigány” szó. Végül – mint láttuk – 4 hívószó etnikai csoportra vonatkozott a már elemzett szimpátia/antipátia-kifejezésnél is.

A szobatársválasztás módja – az, hogy csak hármat választhattak – eleve beszűkítette a kérdezettek önkifejezési lehetőségét. Majdnem mindenki (2,3% kivételével) választott *amerikai*t, a szoba másik két helyét főleg *németekkel* és *franciákkal* „töltötték be”; 17 százalék választott *svéd*, ugyanennyi pedig *kínai* szobatársat. Az utóbbi tényből további kérdések következhetnek, mivel Magyarországon újabban jelenlévő, sokféleképpen elkülönülő és egyértelműen azonosítható kisebbségről van szó.

Az esetek majdnem egyötödében az amerikai és a német mellett választottak kevésbé „népszerű” csoportot is a kérdezettek, de csak elenyészően voltak (2,5%), akik

¹² Hogyan lesz az ember svájci? A mű egy részlete „A személyiség és a szocializációs folyamat közötti kölcsönhatás” címmel magyarul is megjelent (Szabó–Csákó 1999: 162–202).

¹³ Amerikai, arab, cigány, francia, kínai, lengyel, német, nigériai, orosz, román, svéd, szlovák, zsidó.

a trenddel teljesen ellentétesen mindhárom szobatársukat a lista rangsorának második feléből választották. Ami a részleteket illeti, az elég meglepőnek tűnik, hogy a cigányokat gyakrabban választották (7%), mint a zsidókat (2%), mivel egyéb adataink nem támasztják alá, hogy a fiatal kamaszok körében a cigányokkal többen rokonszenveznének, mint a zsidókkal. Az egyetlen feltevés – inkább egyszerű találgatás – erre vonatkozóan az lehet, hogy a cigány válaszadók maguk gyakran választhattak cigány szobatársat, míg a zsidóknál a választás nem így működik.

Ellenőriztük, hogy van-e politikai vonatkozása annak, hogy valaki a leggyakoribb amerikai-német-francia összeállítást jelöli meg, de a politikai érdeklődés mutatójával nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. A leggyakoribb választ adók átlagosan 4,42 pontos, a „deviáns” választ adók 3,89 pontos, a vegyesen választók pedig 4,61 pontos politikai érdeklődést mutattak. Az a tény azonban, hogy a „deviáns” és a „vegyes” válaszok nem ugyanolyan távolságban vannak, és nem ugyanolyan irányban térnek el a leggyakoribb válaszoktól, azt a feltevést sugallja, hogy ezek nem az átlagos viselkedéstől való eltérés kisebb vagy nagyobb fokát – azaz fokozatait – jelentik, hanem két *különböző típusú* devianciára utalnak. Az egyiket, a nagyon deviáns választ így kevésbé politizálnak és inkább nemzeti/etnikai indíttatásúnak, a másikat, a kevésbé eltérőt – éppen ellenkezőleg – nyitottabbnak és politizáltabbnak tekinthetnénk, mint az átlagos (és tömeges) viselkedést. Ismét csak további kutatások bizonyíthatják be, hogy van-e kapcsolat a nemzeti/etnikai mezőn belüli személyes választás és a politikai szocializáció között.

A cigányokra és a zsidókra vonatkozó nyitott kérdések lehetővé tették, hogy tolerancia-mutatókat képezzünk.¹⁴ A legfontosabb eredmény az, hogy *a két csoport iránti attitűdök teljesen különbözőek*. Míg a válaszadóknak csak egyharmadáról volt eldönthető, hogy toleráns vagy intoleráns a zsidókkal szemben, a cigányok esetében ez az arány 75 százalék. Nem tudjuk, hogy a kamaszokat kevésbé érdeklik-e a zsidók, vagy kevésbé szeretnek róluk véleményt formálni, csak azt tudjuk, hogy az egész mintának kevesebb mint 10 százaléka, a kérdésre válaszolóknak pedig kevesebb, mint egyharmada mutatta jelét annak, hogy intoleráns a zsidókkal szemben. A cigányokkal szemben viszont az egész mintának több mint egyharmada, a kérdésre válaszolóknak pedig a fele mutat intoleranciát! Szabó és Örkény (1998: 204) hasonló eredményre jutott középiskolások körében: 69 százalékuk „nem szereti” a cigányokat, míg csak 30 százalékuk mutat negatív érzelmeket zsidók irányában. Ezek az adatok arra mutatnak, hogy Magyarországon a bűnbak szerepét a zsidóktól átveszik a cigányok. (Az 5. ábra a zsidókkal és a cigányokkal szemben kifejezett intolerancia¹⁵ összegének kétdimenziós eloszlását mutatja be.)

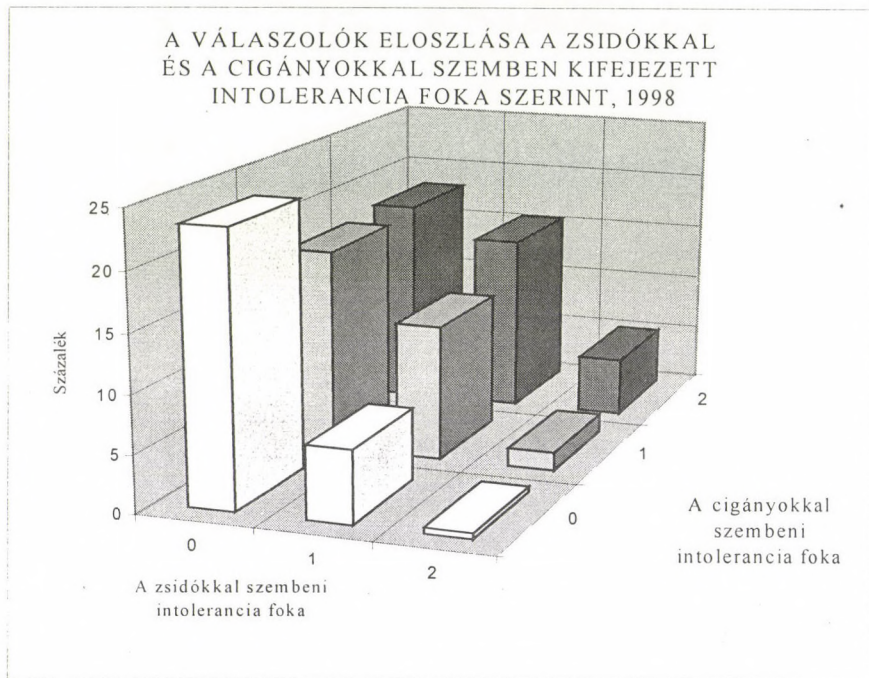
Másrészről, ez nem jelenti azt, hogy a kifejezésre juttatott *tolerancia* mértéke is különbözne a két csoport esetében. A három lehetséges pont (szobatársválasztás, a „ki a zsidó/cigány” kérdésre és a „szeretem/nem szeretem” kérdésre adott válasz) összeadása alapján azt találtuk, hogy a minta fele sem a zsidók, sem a cigányok felé

¹⁴ A tolerancia és intolerancia indexeket Berényi Eszter készítette és elemezte.

¹⁵ A csoporttal szembeni tolerancia/intolerancia a definíció-szerű kérdésekben nem volt a kérdés tárgya: az elemzésben azokat a válaszokat vettük figyelembe, amelyek kéretlenül is egyértelmű jelzést tartalmaztak egyikre, másokra vagy mindkettőre. A hívószavak esetében természetesen a szeretem/nem szeretem számít.

nem mutat toleranciát. Durván 20 százaléknál tapasztalható tolerancia a cigányok, és ennek mindössze fele (10%) esetében a zsidók irányába. (A maximális, de még a közepes tolerancia-pontszám esélyét is nagymértékben csökkentette persze az amerikaiak iránti megkülönböztetett vonzalom a szobatársválasztásban.) Végül is, eképpen a tolerancia közel szimmetrikus eloszlása egészíti ki azt az aszimmetrikus képet, amelyet a zsidók és a cigányok iránti intolerancia eloszlása mutatott.

5. ábra: Az intolerancia foka a zsidókkal és a cigányokkal szemben, 1998

Az általános képen belül a lányok toleránsabbnak tűnnek a fiúknál, habár szignifikáns eredményt egyedül a cigányokkal kapcsolatos tolerancia mérésekor kaptunk. Az iskolakörnyezetet tekintve a cigányokkal szembeni tolerancia magasabb, az intolerancia pedig alacsonyabb a slumos belvárosi iskolákban, míg az elit iskolákban a zsidókkal kapcsolatos tolerancia nagyobb, mint máshol. Ez a megfigyelés megfelel a várakozásnak, mivel az elit iskolákban feltételezhetően több zsidó, míg a rossz állapotú belső kerületekben több cigány tanuló van, mint máshol.

Nyitott kérdés marad, hogy a politikai érdeklődés nagyságának van-e hatása a tolerancia és az intolerancia mértékére. A politikai érdeklődés átlagait a tolerancia különböző szintjeivel összevetve a zsidók esetében nagyon csekély, a cigányok esetében pedig semmilyen hatást nem találtunk. Nem találtunk hatást az intolerancia szintjeinek vizsgálatakor sem.

A cigányok irányában megnyilvánuló magasabb tolerancia értékét nyilván torzíja az, hogy mennyien választották őket szobatársnak. Az, hogy ebben a csoportban a

politikai érdeklődés szintje alacsonyabb (habár itt az alacsony esetszám megakadályozza az ítéletalkotást), és az, hogy nincs nyoma semmilyen általános kapcsolatnak, megint arra utalhat, hogy távolság van az etnikai és a politikai dimenzió között.

Nyilvános események

A Percheron-iskola nyomdokain haladva kutatásunkban megpróbáltuk feltárni a szocializációnak olyan oldalait, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a politikai érdeklődéshez. Olyan időszakban, amikor a politikai és a gazdasági változások a bűnözés (autórobbantás, maffiaháborúk, stb.) új és jól látható jelenségeivel jártak együtt, azt gondoljuk, természetes, hogy a fiatal kamaszok érzékenyek legyenek ezekre a jelenségekre, és saját reakciót alakítsanak ki velük kapcsolatban.

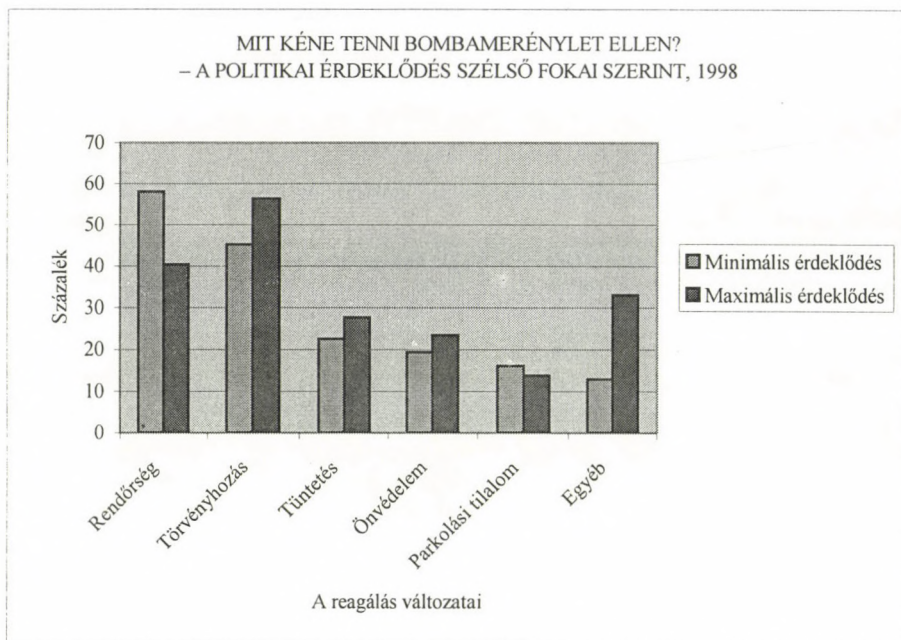
Egy fiktív szituációra vonatkozóan öt zárt és egy nyitott lehetőséget adtunk a gyerekeknek: „Mít tennél, ha egy autó felrobbanna az utcában, ahol laksz?”¹⁶ A leggyakoribb válasz az volt, hogy „szólnék a rendőrségnek”, illetve, hogy „szigorúbb törvényekre lenne szükség”. A megoszlás azt mutatja, hogy a közintézmények hamar eszébe jutnak a tinédzserek ezen korosztályának, míg a gyerekesebb-technikaibb megoldást („megtiltanám, hogy parkoljanak az utcában”) választották a legritkábban. A közügyek intézésében való részvételt illetően a két nembeli fiatal tinédzserek világosan eltérő attitűdöt mutatnak: a lányok sokkal hajlamosabbak arra, hogy a rendőrségre támaszkodjanak, és kevésbé arra, hogy bármilyen önvédelmi cselekedethez folyamodjanak (a környékbeliekből álló önvédelmi fegyveres polgárőrséget hozzanak létre).

Az „egyéb” válaszok minden kutatásban a legkevesebb és a legkevésbé érdekes adatot szolgáltattak. Esetünkben azonban ezek a válaszok igen sokatmondóak, mert nagy számúak, és értelmezésünk szerint ez a sok „egyéb” válasz azoktól érkezett, akik a legnyitottabb gondolkodásúak és a leginkább készek arra, hogy a közügyekben kezdeményező szerepet töltsenek be. Tudjuk, hogy az általunk tanulmányozott korosztályban sok választ gyakran egyszerűen viccnek szánnak. De ha a politikai érdeklődés mértékével vetjük össze őket, ez megerősíti várakozásunkat (lásd a 6. ábrát). A politikában legkevésbé és leginkább érdekelt csoportot világosan szét lehet választani egyrészt a rendőrségi megoldást választók, másrészt pedig az „egyéb” kategóriába eső személyes megoldást kereső válaszuk alapján.

Be kell látnunk, hogy mindezekkel a megfigyelésekkel együtt is az eloszlások általános tendenciája ugyanolyan marad a tinédzserek különböző csoportjainak esetében. Az általunk vizsgált különbségek variációk egy témára, nézzük akár a politikai érdeklődés fokát, vagy a felnőtt világ egyes kiemelkedő eseményeire való reakciókat.

¹⁶ Válaszlehetőségek (rövidítve): 1 – Szóljon fel a képviselő szigorúbb törvényekért. 2 – Tüntetni állami védelemért. 3 – Az ott lakóknak önvédelmi csoportot szervezni. 4 – A rendőrségre hagyni. 5 – Megtiltani az utcában a parkolást. 6 – Egyéb, mégpedig:

6. ábra: Felnőtt események és politikai érdeklődés

Néhány megjegyzés Percheron elméletéről

Az autórobbantás és a politikai érdeklődés közötti összefüggést tekinthetjük a percheron-i elméletet megerősítő ténynek is. Kutatásunkon belül akad még néhány olyan tény, amely szintén alátámasztja ezt.

A kamaszok környezetükkel szembeni attitűdjének feltérképezéséhez megkérdeztük őket, hogy részt vesznek-e, vagy szeretnének-e részt venni bizonyos szervezetekben. Az iskolában vagy az iskola által létrehozott (sportklub, színjátszó kör) szervezeteket mellőzve az elemzést az ifjúsági szervezetekre – cserkészek, úttörők – és néhány, a kamaszok számára is elérhető felnőtt intézményre korlátoztuk, mint amilyenek a hagyományörző vagy a kisebbségi szervezetek. Az ezekre irányuló attitűdök megfigyelése azt mutathatja meg, hogy hogyan vonódnak be a fiatal kamaszok fokozatosan a felnőttek világába. Fokozatoknak tekinthetjük, ha valaki legalább egy ilyen szervezetben részt vesz, illetve szeretne részt venni vagy pedig nem vesz részt. A fokozatok alapján létrejövő kategóriákban a politikai érdeklődés fokának variancia-analízise gyenge, de szignifikáns összefüggést mutat ($\eta^2=0,124$, $p=0,023$), ami arra utal, hogy minél inkább részt vesz valaki a felnőtt tevékenységekben, annál nagyobb érdeklődést tanúsít a politika iránt.

A felnőtt világhoz való közeledés egy másik jele bizonyos témáknak a tinédzserek beszélgetéseiben való megjelenése. Ilyen érzékeny, felnőtt témaként kezeltük a családi ügyeket, a különleges anyagi vagy pénzügyi jellegű témákat. Ebből következett az a hipotézisünk, hogy minél inkább beszélget ezekről a kamasz, annál inkább

érdeklik a politikai ügyek is. A Pearson féle korreláció ebben az esetben is gyenge, de szignifikáns a két változó között ($r=0,163$; $p=0,000$).

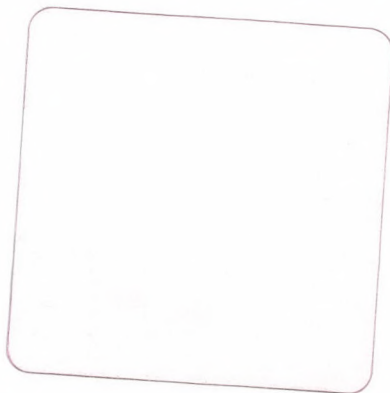
Nem gondoljuk, hogy Percheron elméletét be lehet bizonyítani egy nem erre a célra tervezett és készített kutatással. (Részben az együttjárások gyengeségére is ez ad magyarázatot.) Mindazonáltal meggyőző, ha egy elmélet még ilyen körülmények között is helytállónak mutatkozik.

Összefoglalás

Három felmérés készült három választási évben, amelyek a korai politikai szocializációt kutatták a kilencvenes évek Magyarországon. A kutatások nem reprezentatív, hanem az iskolai környezet által strukturált mintát alkalmaztak. A jelentős részben hasonló eszközöket és módszereket használó kutatások azt sejtetik, hogy *a politika iránti érdeklődés csökkent* a fiatal magyar kamaszok körében a kilencvenes évek elejéhez képest. Tanulmányunk főleg az 1998-as kutatás első eredményeit közli és néhány ponton összehasonlítja a három kutatást. Az eredmények egyike sem teljes. A regionális különbségek még mindig elemzésre várnak, csakúgy, mint az iskolai környezet adatai. A nyitott kérdések szövegeinek elemzése remélhetőleg még jobb rálátást enged majd a politikai szocializáció folyamatára. Ezek mind előfeltételei az 1991-es, 1994-es és az 1998-as eredmények részletesebb összehasonlító elemzésének.

Az első elemzések azt mutatják, hogy a politikai fogalmak, érzelmek és attitűdök gyakran homályosak és ellentmondásosak a fiatal kamaszok fejében. Nem vesznek részt politikai tevékenységekben, kivéve, ha ehhez kedvező indítást nyújt egy ilyen szempontból különös családi háttér. Nemcsak, hogy kevésbé érdekli őket a politika, de a 13 éves magyaroknak az évtized során szemmel láthatólag negatív attitűdjük alakult ki a politikával kapcsolatban. Ez az alapvető tendencia nem akadályozza meg őket abban, hogy állást foglaljanak néhány egyedi esetben, amelyet ők nem politikainak fognak fel.

Az Annick Percheront követő elméleti megfontolásokra építve, a kutatássorozat újabb adalékokat talált Percheron elméletének alátámasztására is. A politikai szocializáció fő indexe gyenge, de szignifikáns kapcsolatban áll a kamaszoknak a felnőttek világa iránti attitűdjével. Anélkül, hogy elmerültünk volna a politikai szocializáció részleteiben, az elemzés máris felvetett néhány olyan hipotézist, amelyek további kutatások kiindulópontjai lehetnek.

Hivatkozott irodalom

- Csepeli György–Závecz Tibor 1995. Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. A nemzeti ideológia legitimációs újraéledése. In: Gázsó Ferenc–Stumpf István (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest: Ezredforduló Alapítvány
- Melich, Anna 1979. *Comment devient-on Suisse? Enfants et apprentissage politique*. Institut de Science Politique, Lausanne (Magyarul részlet: Politikai szocializáció)
- Percheron, Annick 1974. *L'univers politique des enfants*. Paris: Fondation nationale des sciences politiques
- Stumpf István 1994. Politikai szocializáció: régi dilemmák, új kihívások. *Politikatudományi Szemle*, 2.
- Szabó Ildikó 1990. *Az ember államosítása*. Budapest: Tekintet Alapítvány
- Szabó Ildikó–Csákó Mihály (szerk.) 1999. *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Szabó Ildikó–Csepeli György 1984. Politikai érzelmek iskolája. *Jel-kép*, 2.
- Szabó Ildikó–Örkény Antal 1998. *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest: Minoritás Alapítvány